

A magyar rovásírás betűrovásáról.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvének legújabbán megjelent füzetében végre megkaptuk a *magyar rovásírás* rövid, tömör, igen világos és nagyon szép összefoglalását NÉMETH GYULA hivatott tollából.

A rovásírás kivitelének *technikai kérdésével* azonban ez a kiadvány természetesen csak mellékesen foglalkozik, alkalmasint azért, mert eredeti rovásaink, sajnos nem maradtak fenn s e tekintetben csak gyarló írott másolatokra vagyunk utalva. A rovás technikájának kérdésével tudtommal mások sem foglalkoztak még behatóbban.

NÉMETH szerint (i. m. 24. l.) „a betűalakok fejlődésének történetében két korszakot különböztetünk meg, a *fára rovás* és a *tollal írás* korszakát“. Sajnos, a fennmaradt emlékek szerintem egytől-egyig a tollal írás korszakából valók s bár NÉMETH azt állítja, hogy „a *rovás* eredeti formáját tisztán mutatja a nikolsburgi ábécé“, kénytelen vagyok ezt megigazítani úgy, hogy a rovás eredeti formáját ez az ábécé sem mutatja, hanem legföljebb azt lehet mondani róla, hogy legjobban közelíti meg.

Azt többször megírták a régiek, hogy a székelyek ezeket a betűket *fára* rójják, *rovásbotokra* vésik s hogy ezek a *rovásbotok* négyszögletűek, de egyetlenegy ilyen eredeti rovás nem maradt fenn. Egyetlen egy emlék, a Marsigli-féle naptár van másolva állítólag *fára* rovott eredetiről. A többi emlék ellenben mind *papírosra tollal írt* írásnak a másolata vagy ha talán nem másolat, legalább is abban a korban készült, amikor szerintem már túlnyomórészt *papírra írták* s nem *fára* rótták a betűket.

Ahhoz kétség nem fér, hogy ennek az írásmódnak eredeti és legrégebbi technikája a *fára* való *rovás* volt. Aki azonban csak egy kicsit is ismeri a rovás technikáját, annak feltűnhetett az, hogy az emlékeinkben megőrződött betűalakoknak egy

részét úgy, ahogy ábécéink mutatják, fára róni nem lehet.

Felületes szemléletre is észre lehet venni, hogy valamenynyi ábécénk betűi két élesen elhatárolható csoportra oszthatók. Az első, nagyobb csoport betűi kizárólag egyenes vonalakból tevődnek össze; ezek valóban legnagyobb részben bizonyosan őseredetű *rovás-betűk*. A második csoport betűi azonban vagy tisztán körív-vonalakból vagy ilyenekből és egyenes vonalakkal vegyesen vannak kialakítva. En ez utóbbi csoport betűit körív-vonalaik miatt újabbaknak tartom, esetleg csak a tollal való írás korából származóknak. Ha azonban egyik-másik betűről kimutatható volna, hogy már igen régen, tehát még a kizárólagos *rovás* korában is használták, akkor ezt csak úgy lehet megérteni, ha feltesszük, hogy akkor még nem kerek, hanem szegletes volt az alakjuk, tehát olyan típusúak voltak, mint az első csoportba tartozók. Ezt szeretném a következőkben valószínűvé tenni.

1. ábra.

A rovásjelleget legjobban megközelítő *nikolsburgi ábécében* (1. ábra) a következő betűk tartoznak a fent említett második csoportba: *e, f, ly, mb, n, ny, o, és ü*. Ha ezek közül kivetjük a *ny*-t mint aránylag újabb keletű összetett alakot s az *mb*-t mint kevésbé ismert és bizonyosan ritkán használt alakot, marad még mindig hat olyan betűnk, amely görbe vonalakból van alakítva.

Azt már NÉMETH is észrevette, hogy a nikolsburgi ábécé *f, ly, mb* és *ü* betűje nem a többi emlékről ismert szokásos ellipszis alakot mutatja, hanem fent és lent szegletes és ezért szerinte *róható* alakú. Szerintem azonban, mint látni fogjuk, még ezek az alakok sem alkalmasak a rovásra, ámbar kétségtelenül közelebb állanak már ehhez. A nikolsburgi betűsor azonban szolgáltat két olyan példával, amelyből arra következtethetünk, hogy valamennyi kerek vonalú betűnk valamikor szegletes for-

májú lehetett. Ez a *h* és *m* hangoknak ott látható alakja.

A *h* hang jelét — leszámítva Kájoninál látható különös alakját — eddig úgy ismertük mint két egymásba fonódott

körivet (Telegdi, Szamosközi, Marsigli). A nikolsburgi ábécében pedig ez a jel két egymás felett álló X betű, így

Ha ezt a két egymástól eltávolodott X jegyet összekapcsoljuk, mintahogy eredetileg valószínűleg mindig össze voltak kapcsolva, akkor megkapjuk a később már görbevonalas alaknak szegletes, tehát az első csoportba tartozó és nyilván eredetibb

változatát, így: Kájoni fent említett *h* alakja is bizonyosan

ilyen alakra megy vissza, a másoló csak eltévesztette az X-ek számát s kettő helyett hármat írt le.

Ugyanezt látjuk azután az *m* betű jelén is. Ez a betű Kájoninál, Telegdinél, az enlakai feliraton és a rovásnaptár másolatán kerékíves alakú , olyan mint a megfordított latin nagy B betű. Ellenben Szamosközynél, a konstantinápolyi, a csikszentmihályi- és a derzsi feliratnál szegletes,

illetve , s ugyanilyen szegletes a legrégebb emléken, a nikolsburgi ábécén is.

Ebből a két példából nézetem szerint joggal lehet arra következtetni, hogy a többi, most görbevonalú betűalak is valamikor szegletes volt. Az idők folyamán előállott „kerékítési tendenciát“ valószínűleg a tollal való írásnak és főleg a latin írás hatásának kell tulajdonítani.

Van azonban még más ok is, amely valószínűvé teszi azt a feltevésemet, hogy a rovásírásnak kerék vonalú betűi eredetileg szegletes alakúak lehettek, t. i. az, hogy ilyen görbe vonalú betűket nem is lehet fára (pálcára) róni. Ezt csak az tagadhatja, aki maga meg nem kísérelte. Nem mondom, hogy különleges szerszámmal, pl. V-alakú vésővel és kiválasztott alkalmas fára, nagy gonddal és nem kisebb ügyességgel ne lehessen egy-egy ellipszis-alakot *bevésni*, de egyszerű eszközzel (főleg késsel), közönséges fára *róni* nem lehet ilyent.

Persze arra is lehet gondolni, hogy talán volt olyan idő is, amikor a fára való rovás kétféle technikával készült: egyes betűket *róttak*, másokat pedig *vésték* a fába. Ha csakugyan volt ilyen gyakorlat, akkor ez már a rovás hanyatlásának

kora volt. Olyan időben lehetett ez, amikor már mind kevesebb igazi fára való rovás, de annál több tollal vagy ecsettel való írás készült. Ennek hatása alatt véshettek aztán esetleg fába is kerek betű-alakokat. A reánk maradt rovás-ábécék (részint egyenes, részint görbe vonalú) betűalakjai azt mutatják, hogy összes fenmaradt emlékeink ebből a hanyatló korból maradtak ránk.

*

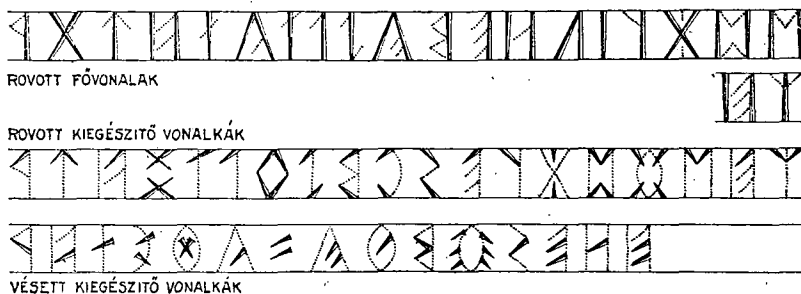
Ha az ember gyakorlatilag megkísérli a fára való rovást, mint ahogy én ezzel alaposan kísérleteztem, akkor különféle tapasztalatokra tehet szert. Az első az, hogy a különféle fanekek nem egyformán alkalmasak a rovás céljaira. Legalkalmasabbak erre az u. n. puha fák, mint a *hársfa*, a *nyárfa*, a *nyírfa*, és a *fűzfa*, sőt még a keményebb *juharfa* is. Ellenben a *fenyőfélék* fája nem mindig, azaz csak válogatva alkalmas. A felsorolt fafélék azért alkalmasak ennyire a rovásra, mert szövetük puha és főleg egyenletes, mert u. n. tavaszi és őszi pásztajuk között nincs nagy különbség. Mivel emiatt a legfinomabb részletek is pontosan kivéshetők rajtuk, ezért ezek a fafélék mindenfajta szobrászi munkára és faragásra is kiválóan alkalmasak s így természetesen rovásra is. Rovás céljára valószínűleg nem a törzs vastag fájából készült léceket, hanem a fiatalabb, megfelelő vastagságú egyenes ágakat használták. Ezek voltak a régiek *rovás-botjai*. Ha aztán ezeket a friss botokat négyzetletesre megfaragták, váltak belőlük a *rovó-pálcák*. Még az egyébként elég kemény fájú *juharfa* fiatal ága is nyers (ki nem szárított) állapotban elég puha és könnyen faragható. A *fenyőfélék* fája ellenben azért nem olyan alkalmas a rovás céljára, mint a fent felsorolt többi fa, mert rostjai ritkásan állanak és igen kemények s ezért szövete egyenlőtlen, a rostok közti puha pászta pedig könnyen kitöredezik. Az itt felsorolt fafélék közül hol az egyik, hol a másik bizonyosan mindig rendelkezésükre állt magyar őseinknek. A székelyek azonban már a Székelyföldre való költözésük alkalmával kénytelenek voltak a *fenyőfa* kevésbé alkalmas fáját is használni rovásaik készítésére. Az alkalmas fenyőfa-pálcára elég jól lehet *róni*, de *vésni* nem igen. Erre ez a fa nem alkalmas, pedig, mint látni fogjuk, a betűknek fára való rovásánál a vésésnek is jut némi szerep.

Ezért különbséget kell tenni a fára való rovás és a fára való vésés között.

A legtöbb ember valószínűleg azt hiszi, hogy ez a két művelet tulajdonképpen egy, s nincsen közöttük különbség. Azt hi-

szik ugyanis, hogy a *rovás* valami éles és hegyes késnek vagy vésőnek a hegyével történik, tehát nem egyéb a fa felületébe való mélyebb *bekarcolásnál*, esetleg késheggyel való *árkolásnál*. Ez azonban tévedés, mint ahogy én tévedésnek tartom Szamosközynek azon közlését is, amely szerint a betűket a kés hegyével, mint valami stylussal rőjják hosszú fadarabokra és négyszegletű faragott botocskákra. (MRHE. 83.) Ezt bizonyosan csak a latin stylus-írásról való ismereteinek hatása alatt írhatta. Hogy miért tévedés ez az állítása, azt a következőkben fogjuk meglátni.

A két eljárás közötti legfőbb különbség az, hogy *róni* csak keskeny fapálcákra vagy botokra lehet és mindig csak a kés élével, míg *vésni* pálcára is, de legfőképpen szélesebb faplapokra és táblákra is lehet, de csak a kés hegyével. Ha tehát Szamosközy a kés hegyéről beszél, akkor az nem vonatkozhatik pálcarovásra, hanem csak tábla-vésésre.

2. ábra.

A *rovás* úgy történik, hogy a kés élével vonalakat metszenek ki a pálcá egész szélességéből. Minden egyes kimetszett vonal rovása két metszéssel történik, még pedig a vonal vastagságának megfelelően, 1–2 mm távolságban egymástól, körülbelül párhuzamosan egymással, de a fa belseje felé ferdén, úgy hogy a két metszés a vonal közepén, a kirótt árok mélyén találkozik. A kirótt vonal keresztmetszete ilyenképen V-alakot mutat.

Ezek a pálcá egész szélességén keresztülmenő egyenes rovott vonalok állhatnak merőlegesen a pálcá két élére, vagy lehetnek jobbra vagy balra hajló ferde helyzetű vonalok. Ezek a vonalok a rovott betűk *fővonalai*. (2. ábra, felső sor.) De ezeken kívül vannak még a legtöbb betű alakban kisebb, rövidebb vo-

nalkák is, melyeket *kiegészítő vonalkáknak* lehet elnevezni. Ezeknek egy jó részét szintén *rovással* lehet készíteni (2. ábra, középső sor), de vannak olyan betűink is, amelyeknél ezeket a kiegészítő vonalkákat csak *véséssel*, a kés hegyével lehet elkészíteni (2. ábra, alsó sor). Ha a nikolsburgi ábécé betűsorát vesszük példának (1. ábra), akkor úgy találjuk, hogy a szegletes betűk fővonalain kívül a kiegészítő vonalkákból a következők *róhatók* még a kés élével: az *a* betű felső ága, a *c* mindkét ága, a *cs*-ben a felső vonalka, a *h* betű teljesen, az *i* és a *j* kis vonalkája, a *k* teljesen, a *q* mindkét vonalkája, az *m* két szélső vonalkája, az *o* két vonalkája, az *ő* két szélső vonalkája, a *p* legfelső, esetleg az alsó is, a *t* ága, a *ty* két vonalkája, az *u*-nak és az *ü*-nek mind a négy vonalkája, a *v*-nek két vonalkája, a *z*-nek legfelső vonalkája és a *zs*-nek két ága.

Az ábécé többi, fent fel nem sorolt kiegészítő vonalkája azonban csak a kés hegyével véshető ki a fából. Ezek: az *a* alsó vonalkája, a *cs*-ben az alsó, a *d*-ben egy, *e*-ben kettő, *f*-ben kettő, *g*-ben egy, *gy*-ben kettő, *l*-ben kettő (esetleg csak egy), *ly*-ben egy, *m*-ben a belső kettő, *mb*-ben hat (esetleg csak négy), *ö*-ben a középső, *p*-ben egy vagy kettő, *r*-ben egy, *z*-ben kettő, esetleg három vonalka.

Aki figyelmesen végig nézi a 2. ábrán a megjelölt betűket, észre fogja venni, hogy miért lehet egyenes vonalkákat *róni* s miért kell másokat a kés hegyével *vésni*. Egyszerűbb, könnyebb és gyorsabb mindesetre a *rovás*, ezért ahol csak lehet, mindennütt csak azt alkalmazták. Ezt azonban csak a pálcá két szélén lehet, mert csak ott lehet rövidebb vonalkát is a kés élével a fából kimetszeni. Ellenben a betű közepe táján levő kiegészítő vonalkát, ha egyik vége sem éri el a pálcá szélét, nem lehet a kés élével róni, hanem csak a kés hegyével, két bemetszéssel és egy beszúrással *kivésni* a fából.

A betűrovás gyakorlása közben szerzett másik tapasztalatom az, hogy a rovott vonalak és vonalkák soha sem egyenlő szélesek, hol fent vastagabbak és lent vékonyabbak, hol megfordítva. (2. ábra.) Csak a tollal vagy esetleg írt vonalak egyenlő vastagok. Hiszen lehetne a vonalakat egyenlő vastagra, tehát pontosan párhuzamos éllel is róni, de csak vigyázva és gondos munkával és ezért természetesen tetemes idővesztéssel. De nem valószínű, hogy a régiek erre ügyeltek volna, mert lényegben teljesen mindegy, hogy a vonal egyenletes vastagságú-e, vagy pedig egyik vége felé elvékonyodó. A betű alakját és hangértékét ez nem befolyásolja.

Sőt, a kisebb, kiegészítő vonalak, amelyekről fentebb volt szó, nem is lehetnek egyenlő vastagok, akár róva vannak, akár vésve. Ezek mindig *ékalakúak*, amit a készítésük technikája elég világosan megmagyaráz.

Ez, a rovás-betűk valódi képének utánzása, magyarázza meg szerintem a nikolsburgi ábécé ékalakú vonalait. Hogy ezek az ékalakú vonalak a *cs*, *ncs*, *r* és *z* jegyében csak a jobboldali fővonalat érintik s a baloldalt nem, ez nem azért van, (mint NÉMETH véli), hogy a rovás tisztább és világosabb legyen, hanem ez szintén a rovás vagy vésés technikájából magyarázható jelenség, mert ahhoz, hogy e vonalak a másik fővonalat is elérjék, sokkal gondosabb munka kellene, tehát lassabban haladna a rovás általa. (A jobboldali fővonalat azért érintik minden esetben, mert onnan indul ki a rovásuk.) Ha erőltetnék a vonalak teljes hosszának kimetszését, akkor könnyen előállhatna az a lehetőség is, hogy keresztülmetszik a kés élével a baloldali fővonalat s ezzel a betű alakja esetleg megváltozhatik. Ez különösen a ligatúráknál bír fontossággal.

Igen helyes NÉMETH GYULA azon megfigyelése, hogy az egész betűsorban nem fordul elő a pálcá éleivel párhuzamosan haladó u. n. vízszintes vonal. Lehet ugyan ilyen irányú vonalakat is vésni, de ez nem célszerű, mert a fa szálának irányában könnyen kiszakad s ezzel értelmetlenné teheti az írást.

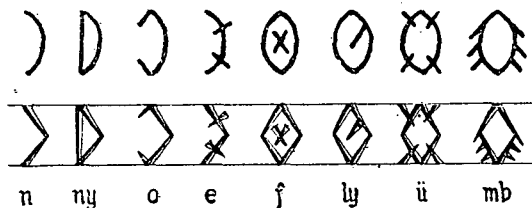
Egyenes vonalú betűk *rovása* egészen könnyű munka s egy kis gyakorlat után meglehetősen gyorsan haladó művelet. Ellenben görbe vonalú idomok vagy betűk fába való *vésése* még gyakorlott kéznek is aránytalanul tovább tart, mint a szegletes betűk *rovása*. Ha tehát egyenes vonalú betűket *rovunk* és görbe vonalúakat *vésünk* egy sorban, akkor munkánk folyamatossága minden egyes görbevonalú betűnél feltűnően megakad, s a munkánk ezáltal erősen meglassul. Minden egyes ilyen betű kivésése zökkenőt jelent a munkánkban. Pedig az ember mindenféle más ilyen folyamatos munkánál igyekszik az ilyen akadályozó zökkenést kiküszöbölni vagy elkerülni. Ezért azt gondolom, hogy abban a korban, amikor még csak tisztán pálcákra vagy botokra *róttak*, teljesen mellőzték a kerekvonalú betűk használatát, vagy pedig szegletes alakot adtak nekik.

Hogy ez utóbbi mennyire lehetséges, mutatja a fentebb felhozott példa a nikolsburgi *h* és *m* betűkről. Semmi nehézséget nem okoz, és szinte magától kínálkozik ezek után a második csoportbeli kerekvonalú betűk (nézetem szerint eredetibb) szeg-

letes alakjának rekonstruálása. Ezt mutatja 3. sz. ábránk. Az *n*, *ny*, *o* és *e* köríve eredetileg egy-egy tompa szeglet volt, amelyet két vonallal lehetett róni, az *f*, *ly*, *u* és *mb* ellipszis-, illetőleg lencsealakját pedig négy vonallal lehet rhombussá róni. Mint az ábrából látjuk, a betűk e szegletes alakjukban is könnyen felismerhetők. Sem formájuk, sem hangértékük nem homályosult el.

Végül még egy megfigyelésről szeretnék itt beszámolni, melyet a pálcára való rovás közben tettem.

A magyar rovásírásnak jobbról balra való haladása kétségtelenül a rovópálcának balkézben és a rovókésnek jobbkezesben való tartásából magyarázható. A tapasztalat azt mutatja, hogy egészen egyforma könnyűséggel lehet a pálcára merőle-

3. ábra.

ges, jobbraduló és balraduló vonalakat róni. Ha azonban megszámláljuk az ábécében előforduló vonalakat e három irány szerint, akkor kiderül, hogy — mindig a nikolsburgi ábécé alapján, — a merőleges | vonal 23-szor, a balra \ dülő 27-szer, a jobbra / dülő ellenben 46-szor fordul elő. Ez utóbbi tehát csaknem ugyanannyiszor, mint a másik kettő együttvéve. Sőt azt hiszem, ha a számlálást a magyar nyelvben leggyakrabban előforduló hangok jegyeinek számbavételével végeznénk, akkor ez a feltűnő arányszám még tetemesen megnagyobbodna. Mit lehet ebből következtetni? Azt, hogy mégis ez a jobbra dülő vonal volt a legkönnyebben róható vonal valamennyi között, s ha ez igaz, akkor az első rónók, akik kitalálták vagy először pálcára rótták a betűket, a pálcát rovás közben nem a mellük előtt tartották egyenesen vagy enyhe ferde irányban, hanem inkább úgy, hogy a testük bal oldalához volt szorítva, sőt ha a pálca valamivel hosszabb volt az egy-két arasznál, akkor a bal könyökükkel a testhez is szorították, szinte a mellre merőleges irányban. Ebből azután az derül ki, hogy a rovásírás legrégibb alakjában nem jobbról-balra, hanem felülről-le-

felé haladó irányú volt. Erről különben van említés Szamosközynél is (MRHE 83). Lehet, hogy a felülről lefelé haladó irány írását akkor hagyták el, amikor a latinbetűs írás hatása alatt papírra kezdték lemásolni a rovásokat vagy tollal írni s ekkor fordultak a sorok vízszintesre s lett e régi írásmódunk jobbról-balra haladó.

Cs. Sebestyén Károly.

A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében.

Második közlemény.*

4. Az időszámítás és a 3-as eredeti jelentése.

A primitív ember térbeli tájékozódása nincs a tér pontosabb beosztásához kötve s ugyanígy áll a helyzet az idő felmérése, az időszámítás tekintetében is. Az ausztráliai népeknél nincsen éles különbség jelen és mult között, „ma, tegnap vagy holnapután, tíz éve vagy hat hónapja, az teljesen mindegy nekik”.⁵³ A primitívekhez elég közelálló délamerikai bakairok — jöllehet vadásznépek és így térbeli tájékozódásuk igen fejlett — az időt az alvások *számával* mérik: „egyszer alszunk, kétszer alszunk”.⁵⁴ A primitívebb vadász és nomád ember nagyon gyakran megelégszik az időresek *kettes* beosztásával, pld. a „nap” és „éj”, a „tél” és „nyár” megkülönböztetésével, mert ezek az egyszerű felosztások elméjét nem erőltetik meg.⁵⁵ Az is előfordul, hogy a nappalt és az éjszakát nem a nap határozott szakaszaival, vagy a hold periódikus változásaival mérik, hanem egyszerűen kettéosztják.⁵⁶ Az időszámítás első szintézisei azután a több „éj-nap” vagy „nap-éj” kettes összetételében nyernek legegyszerűbb kifejezést. Kezdetben a nagyobb időszámítási egységeket is csupán kettéosztották; az indek „a Védák korszakában... arra szorítkoztak, hogy a hónapot két periódusra osszák: a világos félre, holddujságtól holdtöltéig, és a sötét félre, holdtöltétől a következő holddujságig”.⁵⁷ Tehát a hónap kettéosztásával egyidejűleg a hold *változásának* megfigyelése is a dualisztikus *ellentétek* jegyében nyer megfogalmazást. Az

* Az első közlemény a N. és Ny. 1934. július—szeptemberi számában jelent meg.